

**İSLÂM
ADLIYE
TEŞKİLÂTI
TARİHİNE
KISA
BİR
BAKIŞ**

İSLÂM HUKUKÇULARI, İSLÂM ADLIYE TEŞKİLATININ MENŞE VE HAREKET NOKTASININ İSLÂM'IN GELİŞİ VE YAYILIŞI İLE PARALELLİK ARZETTİĞİNİ KABUL EDERLER. HZ. PEYGAMBER (S.A.S.) ZAMANINDA ORTAYA ÇIKMAYA BAŞLAYAN İSLÂM ADLİ TEŞKİLÂTI ZAMANLA TEKAMÜL ETMEK SURETİYLE HUKUK ÂLEMİNDE BÜYÜK BİR YER İŞGAL ETMİŞTİR. BİZ BU MAKALEMİZDE ADLİ TEŞKİLATIN ZAMANIMIZA KADAR İSLÂM DEVLETLERİNDEKİ TEZAHÜR DURUMLARINI KISACA GÖSTERMEYE ÇALIŞACAĞIZ.

Dr. Fahrettin ATAR

İnsanların doğuştan cemiyet halinde yaşadıklarını ifade etmek üzere "insan tab'an medenidir" cümlesi söylenmiştir⁽¹⁾. Toplu yaşamının bir çok faydaları yanında bir takım problemleri de vardır. Çünkü insan yaratılış itibarıyla iyi ve kötü işleri yapmaya müsaittir. Cemiyetin huzurunu bozan, hakkına razı olmayan, başkalarının hakkına tecavüz eden, borcunu ödemeyen, cana, mala, ırza göz diken, kan döken, hukuki, ahlaki ve dinî kaidelere uymayan insanlar vardır. Kur'an-ı Kerim insanın menfaatına düşkün olduğuna "Gerçekten insan haris, huysuz ve cimri yaratılmıştır; kendine bir zarar dokundu mu feryadı basar, ona bir hayır isabet edince pinti kesilir"⁽²⁾, "Biz emaneti göklerine ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, ondan korktular da onu insan yükledi. İnsan cidden çok zalim ve çok cahil bulunuyor"⁽³⁾, "Doğrusu insan azgınlık eder"⁽⁴⁾ âyetleriyle işaret etmektedir.

Cemiyetin nizamını tesis edecek, haksızlıkların önüne geçecek, hakları hak sahiplerine tevdi edecek, asayiş ve emniyeti temin edecek, amme hizmetlerini yürütecek hükmi şahsiyeti haiz müesseselere ihtiyaç duyulmuş, bunun neticesi olarak Davet mefhumu ortaya çıkmıştır. Devlet, cemiyetin asayişinin teminini ve amme hizmetlerinin yürütülmesini fonksiyonları vasıtasıyla icra etmektedir. Devletin kaza fonksiyonunu ifa etmek üzere adliye teşkilatı ihdas olunmuştur. Gerçekten mevzu bahs olan teşkilat, fertlerin haklarını teminat altına alan, adaleti tevzi eden en önemli bir devlet müessesesidir.

Ali Himmət Berki, kaza tarihinden bahsederken "Hukuk tarihi ne kadar mühim ise, kaza, yani hüküm ve hâkimlik tarihi de o kadar, hatta daha çok mühimdir.

Çünkü himaye olunmayan bir hak, gerek fert gerek amme hakkı olsun, mücerred bir hak olmaktan başka bir şey ifade etmez, adalet ve düzeni temin kıymetinde bulunmaz; fert ve cemiyet için bir fâide ve teminat teşkil etmez. Bunun içindir ki, milletler medenileştikçe kaza mevzuu üzerinde durarak Hakemler, Hakem Hey'etleri ve divanlar, geçici ve dâimî mahkemeler kurmuşlardır"⁽⁵⁾ diyor ve bu ifadesiyle kaza fonksiyonunu ifa edecek teşkilatların önemine işaret etmiş bulunmaktadır.

Allah, adli ve kazâ işlerin yürütülmesiyle önceleri peygamberlerini görevlendirmiştir⁽⁶⁾. Kur'an'da adli işlerin Hz. Davud (A.S.)⁽⁷⁾, Hz. Süleyman (A.S.)⁽⁸⁾ Hz. Musa (A.S.)⁽⁹⁾ ve bizim peygamberimiz Hz. Muhammed (S.A.S.)'e⁽¹⁰⁾ tevdi edildiğini okuyoruz.

İslam hukukçuları, İslam Adliye teşkilatının mense ve hareket noktasının İslâm'ın gelışı ve yayılışı ile paralellik arzettiğini kabul ederler. Hz. Peygamber (S.A.S.) zamanında ortaya çıkmaya başlayan İslâm adli teşkilatı zamanla tekamül etmek suretiyle hukuk aleminde büyük bir yer işgal etmiştir. Biz bu makalemizde adli teşkilatın zamanımıza kadar İslam devletlerindeki tezahür durumlarını kısaca göstermeye çalışacağız.

(1) İbn Haldun, Mukaddime, trc. Z. K. Ugan, İstanbul, 1968, c. 1, s. 100.

(2) Meâric: 19-21

(3) Ahzâb: 72

(4) Alak: 6

(5) Berki, A. H., "İslâm'da Kaza Tarihi", Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 17, sene 1969, s. 153.

(6) Damad, Mecmu'u'l-Enhur, İstanbul, 1278, c. 2, s. 550.

(7) Sa'd: 28

(8) Enbiya: 78

(9) Malde: 44

(10) Maide: 48

1) Hz. PEYGAMBER (S.A.
S.) DEVRİNDE ADLİ TEŞ-
KİLATIN ORTAYA ÇIKIŞI

Hız. Peygamber (S.A.S.) Mekke'de insanları ilk önce Allah'ın son dini olan İslam'a davet ederek onların itikadî ve ahlakî yönünden yükselmelerini sağladı. O, bir taraftan cemiyetin itikadî ve ahlakî durumunu düzeltmeye çalışırken, diğer taraftan ictimai müesseselerin ortaya çıkmasını sağlayacak faaliyetlerde bulundu, müesseselerin kuruluş zeminlerini hazırladı. Bu cümleden olarak ictimai müesseselerden biri olan adli teşkilatın bu devrede ele alınmaya başlandığını ve kaza ile ilgili tarihi vak'aların Kur'an-ı Kerim'de bahis konusu edildiğini ifade edebiliriz. Şu hususa işaret etmek icap eder ki, adli teşkilatın muntazaman yürütülmesi kuvvetli ve kudretli bir Devlette mümkündür. Halbuki Mekke devrinde İslam Devleti hala tezahür etmemişti. Hz. Peygamber (S.A.S.) maddî ve manevî hamlelerini bu arada adli sahadaki yenilikleri tahakkuk ettirebilmesi için maddî iktidara kavuşmak mecburiyetinde idi. Aksi halde yeni olarak ileri sürülen her fikre ve her teşebbüse karşı çıkan bir cemiyette istediğini getirip yerleştirmekte muvaffakiyet elde edemezdi. O, Mekke'de maddî iktidara kavuşmaktan ziyade İslâmî bir Devletin her türlü siyasi ve idari çarkını çevirebilecek elemanların yetişmesini temin etti. Medine'ye hicret eder etmez İslâm Devletini kurdu. Bu esnada Medine'de oturan Yahudi, Hıristiyan ve Müslümanların adli, siyasi, askerî, idari, malî, iktisadî, hukukî sahalarda takip edecekleri hattı hareket tarzlarını gösteren bir Anayasa hazırlandı⁽¹¹⁾. Bu anayasada adli konulara son derece geniş yer verilerek evvelce adli sahadada bilinen ve takib olunan usûl ve kaideler kaldırıldı, daha mo-

dern, daha güven verici prensip ve usuller getirildi. Bilindiği gibi İslam'dan önce Hicaz bölgesinde teşkilatlı ve siyasi bir otoriteye istinad eden adli bir idare mevcut değildi. Kabile hakemleri kendilerine gelen dava ve ihtilaflara ihtiyari olarak bakıyorlardı⁽¹²⁾. Bunların tatbik edecekleri müdevven bir kanun da yoktu. Örf ve adetlerle şahsi reylerini hükümlerine mesned ediyorlardı. Hakemini hükmü icra ve infaz edilmekten mahrum idi; lehine hüküm verilmenin kuvvet ve kudretine bağlıydı⁽¹³⁾. Hz. Peygamber (S.A.S.) fertlerin ve kabilelerin kendi haklarını kendilerinin koruması usulünü kaldırdı ve bunun yürütülmesini Devlet başkanına tevdi etti. Kur'an ve Sünnet memleketin müdevven kanunları olarak ilan edildi. Kazaî işlerin Devlet tarafından yürütüleceği, Kur'an ve Sünnet'in tatbik edilecek kanunlar olduğu az yukarıda zikrettiğimiz Anayasadan anlaşılmaktadır. Adliyeyle ilgili maddeleri şunlardır:

"İhtilafa düştüğünüz her hangi bir şey, Allah'a ve peygambere götürülecektir. Selâm olsun sana"⁽¹⁴⁾.

"Bu sahifede (yazıda) gösterilen kimseler arasında zühûrundan korkulan bütün öldürme yahut münazaa vak'alarında Allah'a ve Resûlullah Muhammed (S.A.S.)'e götürülmesi gerekir. Allah bu sahifeye (yazıya) en kuvvetli ve en iyi riayet edenlerle beraberdir"⁽¹⁵⁾.

- (11) Tuğ, S., İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri, İstanbul, 1969, s. 31 ve dev.
(12) Berki, A. H., adı geçen makale, s. 153.
(13) Hamidullah, M., İslâm Peygambere, trc. S. Tuğ - S. Mutlu, İstanbul, 1969, c. 2, s. 180-1.
(14) Tuğ, S., a.g.e., s. 31 ve dev. (Madde: 23).
(15) Tuğ, S. a.g.e., s. 51 ve den. (madde: 42)

Cenab-ı Allah Kur'an-ı Kerim'de son peygamberini adli ve kazai işlerin yürütülmesiyle görevlendirmiş ve bu hususta takib edeceği esas ve usulleri bildirmiştir. Aşağıda meallerini vereceğimiz ayetler bunu teyid ve tasdik ederler.

"Ey Muhammed; Kur'an'ı önce gelen kitabı tasdik ederek ve ona şahit olarak hakkile sana indirdik. Allah'ın indirdiği ile aralarında hükmet; gerçek sana gelmiş bulunduğuna göre insanların heveslerine uyma"⁽¹⁶⁾.

"Ey Muhammed; Doğrusu insanlar arasında Allah'ın sana gösterdiği gibi hükmedesin diye Kitabı sana hak olarak indirdik; hakkı gözet, hainlerden taraf olma"⁽¹⁷⁾.

"O halde Allah'ın indirdiği Kitab ile aralarında hükmet, Allah'ın sana indirdiği Kur'an'ın bir kısmından seni vazgeçirmelerinden sakın, heveslerine uyma; eğer yüz çevirirlerse bil ki Allah bir kısım günahları yüzünden onları cezalandırmak istiyor. İnsanların çoğunluğu gerçekten fâsıktırlar. Cahiliye devrini mi istiyorlar? yakinen bilinen bir millet için Allah'dan iyi hüküm veren kim vardır?"⁽¹⁸⁾.

"Ey iman edenler! Allah'a, Peygambere ve sizden emir sahibi olanlara itaat edin. Eğer bir şey hususunda çekişirseniz Allah'a ve ahiret gününe inanmışsanız onun hallini Allah'a ve peygambere bırakın. Bu hayırlı ve netice itibariyle en güzeldir"⁽¹⁹⁾.

"Allah ve peygamberi bir işde hüküm beyan ettiğinde gerek bir mümin erkek ve gerek bir mümin kadın bu hükümde muhayyerliğe sahip olamaz. Kim Allah'a ve Resûlüne isyan ederse muhakkak ki o apaçık bir sapıklıkla yolunu sapıtmıştır"⁽²⁰⁾.

"Hayır: Rabbine andolsun ki aralarında çekiştikleri hususta seni hakem tayin edip sonra senin verdiği hüküm içlerinde bir sükunat duymadan tamamen kabul etmedikçe inanmış olmazlar"⁽²¹⁾.

"Aralarında hüküm verilmek üzere Allah'a ve Peygambere çağırıldıkları vakit' işittik ve itaat ettik "demek ancak müminlerin sözüdür, işte saadete erenler onlardır"⁽²²⁾.

Başkent Medine ve Taşra vilayetlerde Kaza Fonksiyonunun ifa Edilişi: Hz. Peygamber (S.A. S.) İslam devletinde kaza organının başı olarak kaza fonksiyonunu ifa ediyordu⁽²³⁾. Her türlü dava ve ihtilaflar onun tarafından çözüme kavuşturuluyordu. O gerek hukûki ve gerek cezai davaları Kur'an hükümleri muvacehesinde hallediyordu. Kur'an hükümlerini tatbik ediyordu. Kur'an'da bulunmayan hususlar için de yeni hükümler getiriyordu⁽²⁴⁾.

Medine şehrinde zamanla kazai işler çoğalınca Hz. Peygamber hâkim sıfatıyla taşımakta olduğu görevlerden bir kısmını sahabelerine devrederek sadece temyiz yetkisi kullanmakla iktifa etti⁽²⁵⁾. Kettânî et-Terâtibü'l-idâriyye adlı eserinde bütün rivayetleri değerlendiren Hz. Ömer, Hz. Ali, Ebu Ubeyde b. el-Cerrah, Ubeyy b. Ka'b, Zeyd b. Sâbit, İbn Mes'ud,

(16) Mâide: 48

(17) Nisâ: 105

(18) Mâide: 49-50

(19) Nisâ: 59

(20) Ahzâb: 36

(21) Nisâ: 65

(22) Nûr: 51

(23) Serahsi, Mebsut, Mısır, 1324, c. 16, s. 86.

(24) Atar, F., İslâm Adliye Teşkilâtının Ortaya Çıkışı ve İşleyişi, Daktilo metin Erzurum İslâmî İlimler Fakültesi Kitaplığı, s. 35.

(25) Hamidullah, M., İslâm Peygamberi, c. 2, s. 183; Atar, F., a.g.e., s. 39.

Ebu Musa el-eg'arı, Ma'kıl b. Yesar, Muâz b. Cebel'in Hz. Peygamberin kadıları olduklarını tebit etmiştir⁽²⁶⁾. Hz. Peygamber, fethedilen yeni şehir ve vilayetlere valiler tayin ediyordu⁽²⁷⁾. Tayin edilen valiler idari işler yanında kazai işlerden de mes'ul tutuluyorlardı. Vilayetlerde idari ve kazai işler çoğalınca sırf adli işlere bakmak üzere kadılar tayin edildi. Ali b. Ebi Talib, Ebu Ubeyde b. el-Cerrah ve Muâz b. Cebel Yemen bölgesine kadı olarak gönderilmişlerdi⁽²⁸⁾. Resûlullah (S.A.S.) kadıları tayin ederken muhakeme usulü ve tatbik edilecek kanunlar hakkında malumat veriyordu.

Medine ve diğer vilayetlerde zimmilere hukuki ve adli muhtariyet tanındığından onlar kendi kanun ve mahkemelerine tabi olarak yaşıyorlardı⁽²⁹⁾.

Muhakeme Usulü: Hz. Peygamber (S.A.S.) tarafların (davalı) ve hakimlerin muhakeme esnasında uymaları gereken usul ve kaideleri nazari ve tatbiki olarak göstermiştir. Resûlullahın "Davasını delil ile ispat etmek davacıya, yemin ise iddiayı reddedene düşer"⁽³⁰⁾ hadisi gereğince ispat külfeti davacıya aittir. Hakimler şahsi rey ve kanaatlarını hükümlerine mesned edemezler. Tarafların getireceği delillere bağlı kalarak ihtilafları neticeye kavuştururlar. Hakimler, şahadet, yemin, yeminden nükûl, ikrar, yazılı vesika, emare ve karine gibi delillerle bağlıdırlar. Nitekim Hz. Peygamber bu hususa işaretle "Ben ancak fanî bir beşerim; siz bana bir çok ihtilaflar getiriyorsunuz, sizlerden biri diğer tarafa nazaran beni ikna etmede daha muktedir davranmış olabilir ve ben de ondan işittiğim şeye göre hükmederim. Ben verdiğim bir hükümle bir kimseye hakikatta din kardeşine ait bir şeyi verecek olsam, o onu asla al-

masın. Zira benim ona o şekilde vermiş olduğum şey, ancak ateşten bir parçadır" buyurmuştur⁽³¹⁾.

Hz. Peygamber (S.A.S.) sırf davacının iddiasıyla adaletin tevzi edilemeyeceğini, davalıya da savunma hakkının verilmesi gerektiğini "şayet hakimler insanlara tek taraflı beyan ve iddialara mebnî hak tevzi edecek olsalar, kan ve şahısların malları üzerinde doğru ve âdil olmayan hükümler verildi" hadisiyle anlatır⁽³²⁾. Yine Hz. Peygamber Ali b. Ebi Talib'i Yemen'e kadı olarak tayin ederken tek taraflı hüküm vermekten sakındırılmış ve "İki taraf senin karşısında yerlerini alınca birini olduğu gibi diğer tarafı da dinlemeden aralarında hükmetme. Bu alınması gerekli kararı tayin etmede sana daha elverişlidir" buyurmuştur⁽³³⁾.

Adli Sahadaki Yenilikler: İslâm Hukuku diğer sahalarda olduğu gibi adli sahada da hukuk-alemine bir takım yenilikler getirmiştir; mes'uliyetin şahsiliği, fiillerde niyyetin nazari itibare alınması ve her ferdin mahkeme önünde eşit hakka sahip olması hukuk alemine getirilen yenilikler arasındadır. İslâm'da mes'uliyetin şahsiliği prensibi kabul edildiği için her insan kendi yaptığından mes'ul tutulur. Suçu işleyen cezasını bizzat kendisi çeker. Kur'an-ı Kerim'de "Hiç bir şahıs diğerinin yükünü çekmez"⁽³⁴⁾ buyrul-

(26) Kettâni, et-Terâtibü'l-İdariyye, Rabat, 1346, c. 1, s. 256-259.

(27) Atar, F., a.g.e., s. 37 ve dev.

(28) Atar, f., a.g.e. s. 42 ve dev.

(29) Hamidullah, M., a.g.e., c. 2, s. 181.

(30) Tirmizî, Sünen, K. Ahkam, bab: 12.

(31) Neseî, Sünen, Âdâbu'l-Kudât, bab: 13; Buhari, Sahih, K. Ahkam, bab: 20, 29.

(32) Müslim, K. Akdiye, bab: 1; Neseî, Âdâbu'l-kudât, bab: 86.

(33) Tirmizî, Sünen, Ahkam, bab: 5.

(34) Enâm Suresi, âyet no: 164.

makla mes'uliyetin şahsiliğine işa-
ret edilmiştir. Hz. Peygamber "hiç
kimse başkasının aleyhine suç iş-
lemez" hadisiyle bu prensibi teyid
etmiştir⁽³⁵⁾. Babil krallığı mede-
niyet yönünden büyük bir merha-
le katettiği halde hukuk müdde-
venatı olan Hamurabi kanunların-
da ideal hukuka aykırı olan hü-
kümle bulunuyordu. Şöyleki câni,
bir kimsenin kızını öldürmüş ise
bu kanuna göre kendi kısas sure-
tiyle cezalandırılmayıp kızının ha-
yatına son verilirdi⁽³⁶⁾.

İslâm adliyesinde ceza dava-
larında suç unsurunun kesinlikle
tesbit edilmediği durumlarda maz-
nunun affedilmesi cihetine gidil-
mesi tavsiye edilmiştir. Nitekim
Hz. Peygamber (S.A.S.) "Şüpheli
hal sebebiyle cezaları kaldırmız"
⁽³⁷⁾, "Elinizden ne kadar imkan
gelirse müslümanların cezalarını
kaldırmaya çalışınız. Şayet eliniz-
de beraati için bir yol bir delil
varsa maznunu serbest bırakınız;
zira bir başkanın affa yanılması
cezalandırmada yanılmasından da-
ha evlâdır"⁽³⁸⁾ buyurmuştur.

İslam hukukunda nesil, soy,
kavim, vatan ve bölge ayırımı ya-
pılmaksızın herkese mahkeme
önünde eşit haklar tanınmıştır. İs-
lamdan önce fertler ve kabileler
arasında cezaların tatbikinde fark-
lı muamele yapıyordu. Makam
ve mevki sahibi biri bir suç işle-
yince ona ceza tatbik edilmezdi.
Fakat avam tabakasından biri suç
işleyince cezası infaz olurdu⁽³⁹⁾.

İngiliz hukukunda adalete uy-
gun olmayan hükümler bulun-
yordu. Krallar "Kiral asla yanıl-
maz" kaidesine mahkemelerin
kazai yetkisi dışında bırakılmış-
tır⁽⁴⁰⁾. İslamda imtiyazlı bir sınıf
kabul edilmemiştir. Halifeler bile
mahkemelerin huzuruna bir fert
gibi davalı veya davacı olarak çı-
kmışlardır⁽⁴¹⁾.

İslâm adliyesinde kasden, ka-
zaen ve cebir altında işlenen fiil
ve suçlar ayrı ayrı mutalaa olun-
arak cezaların verilisinde niyyet
nazari itibare alınır⁽⁴²⁾.

Kaza Fonksiyonu İfa Edenle-
rin Sorumluluğu Hz. Peygamber
(S.A.S.) kaza fonksiyonunu icra
ederek hakimlerin bilgili, kültürlü,
dindar, ehliyetli şahıslar arasın-
dan seçilmesinde ısrar eder. Bilgi-
li, dindar, ehliyetli hakimlerin ahi-
rette Cennetle mükafatlandırıl-
cağını müjdelerken, bilgisiz ve
ehliyetsiz hâkimlerin Cehennemle
atılacağını ifade etmiştir: "Ha-
kimler üç kısımdır; bir kısmı
Cenneti hak eder. İki kısmı ise Ce-
hennemle cezalandırılır. Cenneti
hak eden hakimler hakkı bilip
onun gereğini yerine getiren âdil
şahıslardır. Hakkı bildiği halde
adil davranmayan hakim ise ce-
henneme gider. Hakimlikle ilgili
hiçbir hukuki bilgisi olmadığı hal-
de insanlar arasında cahilâne hük-
meden bir hâkim de cehennemle
cezalandırılır"⁽⁴³⁾.

Kur'an-ı Kerim, hakimlerin
adil davranmasını "Ey Davut! Biz
seni yeryüzünde hükümran kıldık.
O halde insanlar arasında adalet-
le hükmet, hevесе uyma yoksa se-
ni Allah'ın yolundan saptırır. Doğ-
rusu Allah'ın yolundan sapanlara,
hesap gününü unutmalarına karşı-
lık çetin bir azap vardır"⁽⁴⁴⁾, "Hiç

- (35) Nesef, Sünen, Kasâme, bab: 40.
(36) Hamidullah, M., a.g.e., c. 2, s. 185.
(37) Ebu Yusuf, K. Harac, Kahire,
1352, s. 152.
(38) Tirmizî, Sünen, Hudûd, bab: 2.
(39) Ebu Davud, Sünen, Hudud, bab:
4, 16.
(40) Parry, C., İngiliz Hukuk Sistemi,
trc. Vakur Versan, İstanbul, 1945,
s. 14.
(41) Atar, F., a.g.e., s. 47.
(42) Nisâ: 92.
(43) Ebu Davud, Sünen, Akdiye, bab:
2; Tirmizî, Sünen, Ahkam, bab:
1; İbn Mace, Sünen, Ahkam, bab:
3.
(44) Sâd: 26.

İSLÂM
ADLİYE
TEŞKİLATI
TARİHİNE
KISA BİR
BAKIS

DIYANET
DERGİSİ
CİLT: XVII
SAYI: 1

OCAK
SUBAT
1978

şüphesiz Allah size emanetleri ehline teslim etmenizi ve insanlar arasında adaletle hükmetmenizi emreder"⁽⁴⁵⁾ ayetleriyle istemiştir.

Kaza fonksiyonunun mesuliyetinin fazla olduğunu nazari dikkate alan hukukçular, bu fonksiyonu ifa edecek şahıslarda teknik, manevi, ahlaki vasıfların bulunmasını şart koşmuşlardır. Bu vasıflar İslâm, akıl, buluş, adalet ve ilimdir⁽⁴⁶⁾.

Hz. PEYGAMBERİN (S.A.S.) VEFATINDAN SONRA ADLIYE TEŞKİLATI

İslam dininin halk kütlelerine kazandırılmasıyla beraber yürüyen, ona muvâzi surette ortaya çıkmaya başlayan İslam Devleti kendi içinde nevi şahsına münhasır bir adliye teşkilatının tekemmülüne imkan sağlamış bulunduğunu yukarıda görmüştük. Kendilerine miras olarak intikal eden adliye teşkilatını, Peygamberin mümtaz halifeleri eski şekliyle yönettiler. Hz. Ebu Bekir Medine'de kendisi başhakim olarak adli işleri yürütürken Hz. Ömer'i bir kadı olarak tanzif etti⁽⁴⁷⁾. Aynı şekilde diğer vilayetlerde valiler adli işlerin yürütülmesinden mesul tutuldular. Hz. Ömer adli sahada büyük hamleler yaparak şehirlere sırf adli işleri yürütmek üzere memurlar gönderdi. Medine'de Zeyd b. Sabit, Ebu'd-Derdâ, Kûfe'de Şureyh, Basra'da Ka'b b. Sûr kadı olarak görev yaptılar.⁽⁴⁸⁾ Hz. Ömer zaman zaman vali ve kadılara adli idare ve muhakeme usulü hakkında talimat veriyordu. Bilhassa Basra vali-kadısı Ebu Musa el-Eş'ari'ye gönderdiği kazaî talimatname İslam adliye tarihi açısından büyük bir önem taşımaktadır. Serahsî bu talimatnameyi "Mebcut" adlı eserinde geniş bir şekilde izah etmiştir⁽⁴⁹⁾.

Hz. Ömer kıymet yönünden vazife taksimi yaparak kıymeti küçük olan davalara bakmak üzere Yezid b. Uhtunnimr'i tayin etti⁽⁵⁰⁾. Yine Hz. Ömer esas yönden vazife taksimi yaptı ve askerinin hukuki ve cezai ihtilaflarına bakmaya Ebu'd-Derdâ⁽⁵¹⁾ ile Abdurrahman Rabiattü'l-Bâhili⁽⁵²⁾ yi ordu kadısı olarak görevlendirdi. Hz. Ömer'e gelinceye kadar kadıları halifeler tayin ediyordu. O, kadıların tayini hususunda değişik bir usul tatbik etti; Vilayet kadılarını bizzat kendisi tayin ediyordu. Madun mevkiindeki hakimlerin tayin edilmesi için valilere yetki vermiştir⁽⁵³⁾. Ebu Musa'ya kadı tayininde yetki verilirken "Şayet asil soylu ve zengin ise kadı tayin et. Çünkü zengin olan şahıs başkasının malına göz dikmez, soyu asil olan kimse ise insanlar arasında vereceği kararların neticesinden korkmaz"⁽⁵⁴⁾ denilmiştir. Hz. Ömer Şam'da vali olan Ebu Ubeyde b. el-Cerrah'a gönderdiği mektubunda "Takva sahibi salih şahıslar arasından alim olanları kadı tayin ediniz ve onlara bolca maaş veriniz"⁽⁵⁴⁾ sözleriyle ona kadı tayin etme yetkisini vermiştir. Hz. Ömer zamanında hakimler Devletin en yüksek memuru sayıldıklarından dolgun maaş alıyorlardı. Kûfe kadısı Şurey'in

(45) Nisâ: 58.

(46) Maverdi, el-Ahkâmü's-Sultaniye, Mısır, 1909, s. 53-54.

(47) Taberî, Tarih, Kahire, 1939, c. 2, s. 617.

(48) Süyûtî, Tarihu'l-Hülefa, Mısır, 1305, s. 53; İbn Sa'd, Tabakat, Leiden, 1917, c. 2, bölüm, 2, s. 116.

(49) Serahsî, Mebsut, c. 16, s. 60 ve dev.

(50) Veki', Ahbaru'l-Kudat, Kahtre, 1947, c. 1, s. 106; Ali Dede, Evall, Mısır, 1311, s. 95.

(51) İbnu'l-Esir, Kâmil fi't-Tarih, Mısır, 1348, c. 2, s. 282.

(52) İbnu'l-Esir, a.g.e., c. 2, s. 311.

(53) Veki', Ahbaru'l-Kudat, c. 1, s. 76.

(54) Hassaf, Edebu'l-Kadi, Topkapı Kütüphanesi, A. 1015, vr. 18/b.

maaşı yüz dirhem idi. Hz. Ali zamanında hayat şartları değişince Şurey'in maaşı beşyüz dirheme yükseltildi⁽⁵⁵⁾.

Hz. Osman, Hz. Ömer gibi adli işleri yürüttü. Kendisi başkadı olarak vazife yaparken vali ve kadılar bu hususta ona yardımda bulundular. Hz. Osman zamanına kadar adli işler cami, pazar, çarşı v.s. gibi yerlerde yürütülüyordu. Hz. Osman adli işlerin yürütülmesine mahsus adliye sarayı (dâru'l-Kadâ) yaptırdı⁽⁵⁶⁾.

Emevilerde adli idare ve muhakeme usulü konusunda yenilik sayılacak her hangi şeye rastlamıyoruz. Şehirlere tayin edilen kadılar kaza fonksiyonunu ifa ediyorlardı. Basra'da kadı'l-Mescid ismiyle hakimler tayin ediyordu. Bunlar ikiyüz dirhem veya yirmi dinar kıymetini geçmeyen davalar bilhassa nafaka davalarına bakıyorlardı⁽⁵⁷⁾. Emeviler zamanında toplu hakim usulü ile çalışan mahkemelere rastlamak mümkündür⁽⁵⁸⁾.

İspanya Endülüs Emevi Devletinde Halife birinci Abdurrahman zamanında Kadı'l-Cemâa adıyla bir teşkilat kuruldu⁽⁵⁹⁾. Bu teşkilat kaza fonksiyonunu ifa ediyor, kadıların tayin ve terfilerini yapıyordu. Abbasilerde bu teşkilata tekabül edecek Kadı'l-Kudat'ihdas olundu. Harun Resit tarafından kurulan bu teşkilatın başına ilk önce Ebu Yusuf kadı'l-Kudat olarak tayin edildi⁽⁶⁰⁾. Bundan böyle kaza kuvveti bu teşkilatın inhisarında kaldı. Kadıların tayin, terfi ve azilleri bu teşkilat tarafından yürütüldü.

İslam ülkelerinde kaza fonksiyonu kadılar tarafından yürütülmele beraber kaza kuvveti tamamıyla onların inhisarında kalmamıştır. Bu görevi başka teşkilatlar da ifa etmişlerdir. İslam Devlet-

lerinde kaza fonksiyonunu ifa eden teşkilatları;

1) Adli kaza organı mahkemeler,

2) Hükümet edenler (Halife, Vezir, Vali, Kadı v.s.) tarafından yürütülen adli ve kazâi ve aynı zamanda idari kaza mercii. Mezalim Divanı ve mahkemeleri,

3) Askeri kaza organı mahkemeleri (Kazaskerler),

4) Polis (Şurta) teşkilatı,

5) Zabıta ve Belediye (Hisbe) teşkilatı olarak sıralayabiliriz⁽⁶¹⁾.

Abbasilerden sonra diğer İslam devletlerinde selahiyetleri farklı kadı'l-Kudat müesseseleri devam etmiştir. Şöyle ki Büyük Selçuklu Devleti ile Anadolu Selçuklu Devletinde adliye işlerine bakmak üzere kadılar tayin edilirdi. Ancak mahkemeler, askeri ve sivil olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Askeri mahkemelerde davalara kadı asker denilen ordu kadısı sivil mahkemelerdeki davalara kadı'l-kudatlar bakarlardı⁽⁶²⁾.

Osmanlı İmparatorluğunun ilk zamanlarından itibaren şer'i mahkemeler ihdas olunarak adı geçen mahkemeler hukuk ve ceza davalarına bakmak selahiyetini haiz idiler. Bu mahkemelerde ha-

(55) Serahsi, Mabsut, c. 16, s. 102, 122.

(56) Kettani, et-Terâtibü'l-İdariye, c. 1, s. 271-272.

(57) Maverdi, Ahkamu's-Sultaniye, s. 61.

(58) Atar, F. a.g.e., s. 138.

(59) Makhari, Nefhu't-Tıb, Mısır, 1302, c. 1, s. 101.

(60) Kettani, a.g.e., c. 1, s. 263.

(61) Atar, F., a.g.e., s. 22.

(62) İslam Ansiklopedisi, Selçuklular maddesi, c. 10, s. 400 (İbrahim Kafesoğlu); Üçok, C., Türk Hukuk Tarihi, Ankara 1060, s. 140-5.

İSLAM
ADLIYE
TEŞKİLATI
TARİHİNE
KISA BİR
BAKIS

DİYANET
DERGİSİ
CİLT: XVII
SAYI: 1

OCAK
ŞUBAT
1978

nefi hukuku tatbik ediliyordu⁽⁶³⁾. Daha sonraları askeri sınıfın geri ve hukuki işlerine bakmak üzere I. Murat zamanında kazaskerlik teşkilâtı kuruldu. F'atih devrinde Rumeli ve Anadolu kazaskerliği olarak ikiye ayrıldı⁽⁶⁴⁾. Osmanlı devletinin en önemli müesseselerinden biri olan Divan-ı Hümayûn bir bakıma bugünkü Yargıtay ve Danıştay mahiyetinde kaza fonksiyonunu ifa etmekteydi⁽⁶⁵⁾. Tanzimat devrine kadar kaza fonksiyonunu ifa eden şeri mahkemeler yanında, Fransız kanunlarından iktibas edilerek hazırlanan kanunları tatbik edecek Nizamiye mahkemeleri teşkil edildi

(66). Cumhuriyetin ilanından sonra şer'îye mahkemeleri ilga edilerek lâik mahkemeler ihdas edildi⁽⁶⁷⁾.

(63) Uzunçarşılı, İ. H., Osmanlı İlimiye Teşkilâtı, s. 83 ve dev; İslâm Ansiklopedisi, Mahkeme maddesi, c. 7, s. 147; (Halil İnalcık).

(64) Uzunçarşılı, İ. H., a.g.e., s. 151; Onar, S. S., İdare Hukukunun Umumi Esasları, İstanbul, 1952, c. 1, s. 498.

(65) Üçok, C., a.g.e., s. 181.

(66) İslâm Ansiklopedisi, Mahkeme maddesi, c. 7, s. 148; İA, Kadı maddesi, c. 6, s. 45.

(67) Onar, S. S. - Belgesay, M. R., Adliye Hukukunun Umumi Esasları, İstanbul, 1944, s. 26.

